

Verslag Regiobijeenkomst 'Nieuwe sanitatie Zuid-Nederland en België'

Datum: 21 november 2018

Leolux Via Creandi, Venlo

Bert Palsma (STOWA) heet iedereen van harte welkom namens STOWA en RIONED. Hij is blij met de ook nu weer grote opkomst en de fraaie locatie. Er is een mooie mix van waterschappers, gemeenten en overige deskundigen. De herkomst van de deelnemers laat zien dat het een echte regiobijeenkomst is.

Het thema van de middag is 'Wat beweegt er en wat beweegt ons?' Bert geeft aan dat we met name op zoek zullen gaan naar de beweegredenen om tot projecten te komen én naar de beweegredenen van partijen om daar al dan niet in te participeren.



Peter van Boekel, wethouder van de gemeente Bernheze, kon helaas zelf niet aanwezig zijn. Via een video laat hij weten dat de gemeente Bernheze veel waarde hecht aan het I-QUA-project. In die samenwerking doet de gemeente kennis op over nieuwe sanitaire oplossingen. Daarmee kunnen straks de juiste keuzes worden gemaakt bij de vervangingsinvesteringen voor de drukriolering in het buitengebied.

Peter ziet nu ook al allerlei economische ontwikkelingen in het buitengebied waarvan het afvalwater niet zomaar op het drukriool kan worden geloosd. Op korte termijn zullen er al tientallen miljoenen aan investeringen nodig zijn.

De scope van het I-QUA-project is divers. Van de lokale toepassing van bekende technologie, als een MBR bij een voetbalvereniging, tot innovatieve mobiele helofytenfilters en zuiverende parkeerplaatsen. Hij stelt vast dat met name de samenwerking met de Vlaamse partners erg waardevol is, omdat zij net weer andere kennis en ervaringen inbrengen dan de Nederlandse partners. Samen kunnen we nieuwe innovatieve ontwikkelingen mogelijk maken.

Michel Bouts is als lid van het dagelijks bestuur van Waterschapsbedrijf Limburg verantwoordelijk voor innovatie en duurzaamheid. Hij ziet een maatschappelijke kostenbesparing als de belangrijkste drijfveer om nu te investeren in innovaties en duurzaamheid. Dat hoeft echter niet te betekenen dat die kostenbesparing ook bij het Waterschapbedrijf terecht komt.



Ten aanzien van duurzaamheid is het belangrijk energie en grondstoffen zoveel mogelijk uit de waterketen terug te winnen. In 2030 wil het Waterschapsbedrijf energieneutraal zijn. Hij wijst er op dat er ook in de maatschappij ontwikkelingen zijn die ons nopen mee na te denken over alternatieven.

Michel ziet met name kansen in de buitengebieden, bij grootschalige renovaties, bij nieuwbouwprojecten en bij kantoren en bedrijventerreinen. Acceptatie ziet hij als

een belangrijke uitdaging.

Tot slot wijst hij op de Saniwijzer. Er is een duidelijke toename in het gebruik en blijkbaar leeft het steeds meer. In ieder geval is er behoefte aan kennis. Waterschapsbedrijf Limburg heeft daarom ook miljoenen vrijgemaakt om echt iets aan innovatie en duurzaamheid te doen.

Harold Soffner van de gemeente Bernheze geeft aan dat het bestuursprogramma van de gemeente veel aandacht heeft voor innovatie en duurzaamheid. Participatie in een project als I-QUA was dan ook een logische stap. Afvalwater ziet hij als een bron van energie en grondstoffen. De gemeente heeft een enorm groot buitengebied met ruim 750 pompen en 155 km leidingen. Nu al bedragen de gemiddelde kosten € 732 per aansluiting, en dat is exclusief de schade door H₂S-aantasting. Met de toenemende druk in het buitengebied wordt de riolering in de toekomst onbetaalbaar.

In het [project I-QUA](#) draait het om samenwerking en kennisuitwisseling. Dat alle partijen daarbij één taal spreken is een groot voordeel. Het is een hands-on project: geen grootse plannen maar vooral dingen durven doen. Daar kun je van leren. Het doel van I-QUA is nieuwe technieken uitproberen, zodat we daar straks gebruik van kunnen maken en vooral een betere keuze kunnen maken. Het project bestaat uit kennispartners uit de wetenschap en het bedrijfsleven.

Enkele highlights uit het project zijn de [Ecozmobile](#), een mobiele zuivering voor festivals; een afvalwaterconcept bij [voetbalvereniging HVCH](#) met watervrije urinoirs; een MBR-installatie en een grijswaterzuivering onder de parkeervakken (phyto-parking); en een zuivering op basis van RO voor een [carwash](#) in Gilze-Rijen.

Als belangrijkste leerpunt geeft Harold aan dat de zachte kant van samenwerking veel belangrijker is dan de harde kant. Je moet elkaar eerst leren kennen; daaruit vloeit dan vanzelf het vertrouwen voort. De praktische insteek en het ondernemerschap van de deelnemende MKB-bedrijven heeft positief gewerkt op de daadkracht binnen



het project. Overheden zijn vaak nog wel eens te voorzichtig. De eindgebruikers lijken bij de projecten veel minder betrokken te zijn. Zij vertrouwen erop dat het gewoon goed geregeld wordt.

Het project lijkt nu al geslaagd. Het rugzakje (of de *toolbox*) van de afdeling beheer is beter gevuld. Ze overwegen de technieken toe te passen bij locaties voor seizoensarbeiders. Binnen het samenwerkingsverband As 50+ wordt nu al de wens geuit voor meer pilotprojecten. Wellicht leidt dit tot een I-QUA 2.0.

Vragen/discussie:

- In de discussie blijkt dat het wel of niet doorgaan van projecten veelal wordt bepaald door diepere ambtelijke lagen waar weerstanden liggen. Bestuurlijk is er eigenlijk nooit een probleem om goede innovatieve en duurzame projecten op te pakken.
- Het beheer van installaties ligt in principe bij de eigenaar van de installatie. Dat kan de gemeente zijn, maar ook een bedrijf dat het beheer overlaat aan de leverancier. In de toekomst zullen zich daarvoor vanzelf nieuwe constructies vormen.
- Kleinschalige MBR-technologie heeft zich in het verleden niet doorontwikkeld. Op dit moment is MBR-technologie op deze schaal kostentechnisch nog niet concurrerend. Maar er is wel een neerwaartse trend. Bij grootschalige toepassing zal het zeker nog goedkoper worden. Drukriolering was vroeger ook veel duurder dan het nu is.
- Opgemerkt wordt dat het vroeger vaak zo was dat iemand óf voor riolering was, óf voor lokale decentrale oplossingen. Op dit moment lijkt er veel meer bereidheid te zijn om daar in samenhang naar te kijken: decentrale systemen kunnen een aanvulling zijn op het grotere centrale stelsel. Daaruit komt dan ook samenwerking voort. Dat is de grote winst nu.
- Het project zou ook zijn uitgevoerd als er geen Europese subsidie was geweest. De gemeente Bernheze heeft 1% van de totale vervangingswaarde van de riolering beschikbaar voor innovatie en verduurzaming; dit project kost nog geen 0,25%.

Ad de Man, technoloog bij Waterschapsbedrijf Limburg, schetst hoe hij en het Waterschapsbedrijf indertijd betrokken zijn geraakt bij [De wijk van morgen](#). Het ontwikkelde 'nul-waterconcept' is hier weliswaar niet volledig gerealiseerd, maar in de afgelopen jaren wel als een betekenisvol concept uitgedragen. De focus lag daarbij vooral op het (her)gebruik van de verschillende waterstromen. Uiteindelijk bleek het mogelijk het concept te implementeren in het project [Superlocal](#) in Kerkrade.



De waterplannen binnen Superlocal bleken mogelijk dankzij subsidies van Life en UIA. Dit soort subsidies maken grote onrendabele investeringen weliswaar mogelijk, maar vergen wel veel administratiekosten. Inmiddels is de planvoorbereiding vrijwel gereed. In 2019 wordt alles gerealiseerd, waarna het systeem in 2020 moet gaan functioneren. Het wordt drie jaar lang gemonitord.

In de wijk Bleijerheide in Kerkrade wordt in een renovatieproject nu een waterketen aangelegd waarbij regenwater wordt gezuiverd en

hergebruikt als drinkwater. De toiletten worden voorzien van vacuümsystemen en het zwarte water wordt samen met het GF-afval vergist. Het biogas wordt benut om het systeem te verwarmen. En de nutriëntrijke reststroom wordt als meststof gebruikt. Het grijze water wordt in een helofytensysteem behandeld en daarna opgewerkt tot waswater voor de wasserette en carwash. Als alternatief wordt eraan gedacht dit water via een bodempassage ook tot drinkwater op te waarderen. Het hele systeem is zo ingericht dat er altijd een terugvaloptie is. Dat is ook nodig vanwege het experimentele karakter.

Een belangrijk aandachtspunt in het project is de samenwerking tussen de verschillende partijen. Ieder heeft zijn eigen doelen maar ook zijn eigen randvoorwaarden en bestuurlijke context. Het is een lang proces om uiteindelijk op een gezamenlijke lijn te komen. Belangrijk is dat iedereen beseft dat de kost voor de baat uitgaat. Maar ook dat iedereen voor zichzelf de winst(en) ziet. De samenwerking is uiteindelijk vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst. Belangrijk in het totale proces was vooral het gezamenlijk bezoeken van voorbeeldprojecten, zoals het [NIOO](#), [Eva-Lanxmeer](#) en [De Groene Hoven](#).

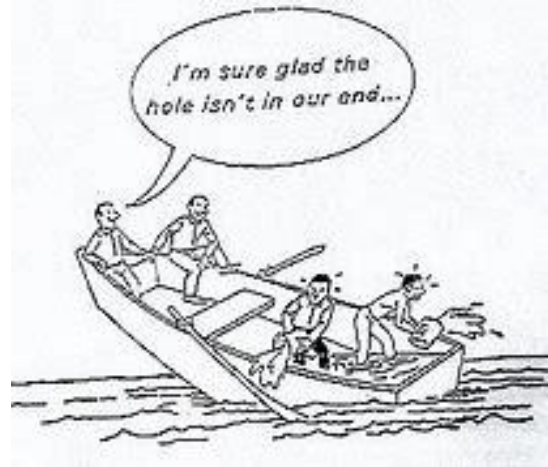
Aandachtspunten op dit moment zijn nog de aanbestedingsprocedures (elke partij heeft daarvoor zijn eigen regels), het toekomstig beheer en onderhoud, en de monitoring van het gehele project. Vraagpunten zijn er ten aanzien van de werking van de systemen en ten aanzien van acceptatie en gebruik door de bewoners.

Waarom het bij De wijk van morgen niet en bij Superlocal wel is gelukt, is volgens Ad toeval. Voor zo'n groot project moet alles op zijn plek vallen. De tijd moet rijp zijn, de juiste mensen en partijen moeten aan tafel zitten, en er moet binnen die partijen de ruimte zijn om te innoveren. Als aanbeveling geeft hij wel mee om bij nieuwe projecten meer te focussen op een of twee aspecten en niet, zoals nu, de hele waterketen te willen vernieuwen. Dat is nu nogal groot! Maar als de belangrijkste onderdelen lukken, dan verwacht Ad dat dit zeker geïmplementeerd zal worden.

Vragen/discussie:

- Aanbevolen wordt om juist het regenwater te gebruiken in de wasserij. Dit is zacht water en dat bespaart heel veel zeep.
- Het water uit de Carwash kan juist ook heel goed via een helofytenfilter gezuiverd worden; ook minerale verontreinigingen blijven hierin achter.
- Het is mogelijk dat auto's op termijn veel schoner worden (elektrificering). Dat zou de mogelijkheid bieden om ook regenwater van parkeerplaatsen op te werken tot drinkwater.

Veerle DePuyd, projectcoördinator bij Vlakwa (Vlaams Kenniscentrum voor Water) haakt met haar presentatie in op de bijdrage van wethouder Peter van Boekel, die aangaf dat met name de internationale samenwerking van groot belang is. Ze geeft aan dat, mondiaal gezien, extreem weer en water in de top tien van de grootste risico's staan. Het is belangrijk nu de juiste keuzes te maken. Vlaanderen heeft ervoor gekozen te werken aan een robuust watersysteem, dat bestand is tegen calamiteiten en voldoet aan de eisen van alle functies. Samenwerking en het erkennen van elkaars belangen is daarbij essentieel. Daarbij zul je soms even los moeten durven komen van je eigen, bestaande perspectieven en vanuit een groter geheel naar de totale problematiek moeten durven kijken.



Water stopt niet bij de Vlaamse grens, en samenwerking – zeker als in Nederland in zekere zin dezelfde doelen worden nagestreefd – ligt dan ook voor de hand. Het helpt daarbij dat we dezelfde taal spreken. Samenwerking betekent ook dat middelen veel effectiever kunnen worden aangewend.

Om te komen tot een robuust watersysteem, zijn volgens haar zowel demonstratieprojecten als internationale samenwerking nodig, want alleen kan niemand het. Vlakwa is dan ook betrokken bij zowel [NEREUS](#) als I-QUA. Beide projecten zijn *living labs*, bedoeld om ervaringen op te doen met nieuwe technologieën. Vaak zijn de Europese subsidies de driver achter die samenwerking, maar in de praktijk blijkt de meerwaarde vooral te zitten in de internationale kennisuitwisseling en het netwerk dat uiteindelijk ontstaat.

Internationale samenwerking begint bij het goed leren kennen van de betrokken partijen, zodat alle doelen kunnen worden bereikt en iedereen daarin ook zijn eigen rol kan spelen. Eén partij moet daarbij als leadpartner willen optreden. Tijdens de kennismakingsfase is het voorts van belang ook de culturele verschillen herkenbaar en overbrugbaar te maken. De directheid van Nederlanders is bekend, maar kan door buitenlanders heel negatief geïnterpreteerd worden. Je moet eigenlijk één familie gaan vormen. Vertrouwen is belangrijk, maar ook de ruimte om anders te denken.

Internationale samenwerking gaat nooit vanzelf. Taal kan een barrière vormen, de lange doorlooptijd kan leiden tot wisselende medewerkers en verlies van vertrouwen in het eindproduct, en bij problemen kunnen de neuzen verschillende kanten op gaan wijzen. Het helpt als er ook buiten het project contacten tussen de partners zijn, en als de partners bereid zijn om met een open mindset in systemen te denken (in plaats van dat elk onderdeel kapot wordt gerekend). Zelfreflectie met partners, doelgroepen of kennispartners kan helpen het proces en de inhoud van het project op de juiste koers te houden. Maar samenwerking loont!

Tijdens de pauze is er een demonstratie van het project Superlocal en kan buiten de Ecoz-mobile worden bezocht.

Na de pauze wordt vanuit een aantal invalshoeken aangegeven hoe er tegen nieuwe sanitatie wordt aangekeken. Wat zijn de redenen om daarin wel of juist niet mee te gaan? Willen we van nieuwe sanitatie een succes maken, dan is het belangrijk om goed te luisteren naar alle partijen die in de markt opereren.



Maarten Nederlof geeft, als waterschapper en technoloog bij waterschap Aa en Maas, aan dat hij het onderwerp inhoudelijk erg boeiend vindt, maar zich tegelijkertijd ook afvraagt voor welk probleem nieuwe sanitatie een oplossing is. De zeven rioolwaterzuiveringsinstallaties doen het goed tegen betrekkelijk lage kosten. Het huidige stelsel is goedkoop, zeker zolang je de investeringen in tachtig jaar mag afschrijven.

Dat wil niet zeggen dat je vanuit het waterschap negatief tegenover nieuwe sanitatie moet staan. Ook Aa en Maas participeert in I-QUA, en Maarten is best wel een beetje jaloers op een project als Superlocal. Voorlopig voorziet hij echter dat de RWZI's, ondanks dergelijke ontwikkelingen, de komende jaren nog voldoende afvalwater krijgen om ze in stand te houden. Maar hij ziet ook dat de maatschappij nadrukkelijk zoekt naar alternatieven. En daar zul je als waterschap uiteindelijk wel op moeten inspelen.

Het is belangrijk om als waterschap betrokken te blijven bij initiatieven en daarin met kennis bij te dragen. Een acuut probleem is er gelukkig niet. En dat is mooi, want dan hebben we de tijd om nieuwe oplossingen te beproeven. Veel technologie is er overigens al, maar het zal nog moeten blijken of die op lokale schaal ook duurzamer, effectiever en goedkoper is.

Het waterschap zal zelf niet snel initiatieven nemen, maar denkt graag met anderen mee, onder het motto: beter proactief meedenken dan reactief afkeuren. Het heeft de kennis en capaciteit om daarin een goede rol te spelen.

Als aanbeveling geeft Maarten mee dat we nieuwe sanitatie niet langer moeten vergelijken met de bestaande situatie (waarbij het effluent in de sloot wordt geloosd), maar moeten nagaan hoe de waterketen er in de toekomst uit moet zien en ook welke technologieën en concepten daar het beste in passen. Hij verwacht dat er uiteindelijk hybride systemen ontstaan, waarbij verschillende technologieën en schaalgroottes elkaar – afhankelijk van de lokale situatie – aanvullen.

Vragen/discussie:

- Burgers worden vaak genoemd als belangrijke partij, maar zij zullen niet snel een zuivering gaan beheren. Veel burgers willen gewoon ontzorgd worden. De rol van de burger kan in de initiatieffase belangrijk zijn, maar is in de realisatie- en beheerfase waarschijnlijk gering.
- Om tot verandering te komen, is het van belang dat er meer wordt samengewerkt en meer vanuit één visie wordt gewerkt. Niet alleen tussen de verschillende partijen, maar ook binnen een organisatie. De waterketen is nu te veel versnipperd, met eigen afdelingen, eigen instituten en zelfs eigen brancheorganisaties. En als het je uiteindelijk lukt de watersector op

één lijn te krijgen, moet je ook nog samenwerken met de landbouwsector, de energiewereld, de ruimtelijke ordening, de gezondheidssector en de bouw.

- Aangegeven wordt dat het zuiveren van afvalwater op dit moment gemiddeld € 1,25 kost en decentraal voor € 0,15 kan. Het is echter lastig om goede kostenvergelijkingen te maken. Bovendien is de effluentkwaliteit ook niet altijd goed vergelijkbaar. Het staat echter wel vast dat de kosten sowieso laag zijn. Water is in Nederland te goedkoop, waardoor de kosten niet snel een driver zullen zijn voor innovatie. Dat wil echter niet zeggen dat er lokaal in specifieke omstandigheden geen grote voordelen te behalen zijn. Juist in afgelegen gebieden met lange leidingen, of in gebieden met een al vol belaste infrastructuur, liggen zeker mogelijkheden.

Ruud van Weerd belicht het onderwerp vanuit de invalshoek van het stedelijk waterbeheer van de gemeente Venlo. Daar is ervaring opgedaan met een viertal projecten:

- De *living machine* op bedrijventerrein Trade Port Noord is er niet gekomen, want de RWZI was wel erg dichtbij en de riolering lag er al.
- Voor het Kazernekwartier is een circulair concept uitgewerkt, met sluiting van de lokale waterkringloop. Omdat nog niet alle technologie direct kon worden gerealiseerd, werd in eerste instantie ingezet op het zoveel mogelijk scheiden van stromen. De voorzieningen daartoe zouden alvast in de gebouwen worden aangebracht. De projectontwikkelaars besloten echter hier niet mee door te gaan.
- In Lomm is samen met WBL een modulaire RWZI (Verdigo) ontwikkeld. De kosten voor de lokale zuivering bleken hier echter hoger dan de aanleg van nieuwe leidingen.
- In het stadskantoor zijn waterbesparende kranen aangebracht. Verder wordt het grijze water gezuiverd via een helofytenfilter en gebruikt als spoelwater. Het regenwater wordt opgevangen en gebruikt voor toiletspoeling en irrigatie van de groene gevel. En voor de toekomst is rekening gehouden met een zwartwaterzuivering op het dak.



Belangrijke succesfactor is het komen tot een sluitende businesscase; anders laten investeerders het afweten.

De lage prijs van drinkwater werkt daarbij

contraproductief. Ruud stelt vast dat op dit moment de echte noodzaak om tot verandering te komen nog ontbreekt en dat nieuwe sanitatie altijd maatwerk is. Kansen ziet hij wel in het aansluiten bij de klimaatmaatregelen. Als we het huishoudelijk afvalwater met andere systemen kunnen verwerken, dan komen de grote vrijvervalriolen vrij voor de afvoer van regenwater.

Vragen/discussie:

- Benadrukt wordt dat het steeds weer lastig blijkt dat er een infrastructuur is die zichzelf heeft bewezen en veelal nog lang niet is afgeschreven. Aanhaken bij deze structuur is daardoor vaak voordeliger dan de aanleg van nieuwe voorzieningen en tegelijkertijd ook de bestaande voorzieningen nog in de lucht houden.

Huub van Leijssen is recreatieondernemer en eigenaar van Pukkemuk, een recreatiepark voor kleinere kinderen. In zijn persoonlijke verhaal schetst hij het ontstaan van het park. Bij de nieuwe uitbreiding liep hij aan tegen de huidige wet- en regelgeving. In samenwerking met de gemeente is uiteindelijk een plan ontwikkeld waarmee werd aangesloten op de ecologische hoofdstructuur. Verder werd het park zo duurzaam mogelijk ingericht; alle woningen zijn energieneutraal.



Hoewel de richtlijn aangeeft dat het terrein op de riolering aangesloten zou moeten worden, bleek de gemeente bereid om – in het kader van duurzaamheid – over alternatieven te praten.

Uiteindelijk is besloten tot de aanleg van een helofytenfilter. Het effluent wordt daarna als toiletspoeling hergebruikt. Het concept wordt onderdeel van het educatieve programma op het park.

Een argument om hierin te investeren, is dat Pukkemuk op deze manier minder last heeft van de in de toekomst mogelijk stijgende tarieven van energie en afvalwaterverwerking.

Ernst-Jan van Langh schetst de insteek van de parkmanager. Greenport Venlo is een gebiedsontwikkeling van 5400 ha. Het doel is natuur en bedrijven bij elkaar brengen, met veel aandacht voor water. Er worden grote bedrijfshallen gebouwd met veel dakoppervlak. Veel bedrijven blijken enthousiast te zijn over energiemaatregelen, maar als het om water gaat, is er heel veel terughoudendheid. Voor het afkoppelen van regenwater is nog wel begrip, maar heel veel meer wil men eigenlijk niet. Dat heeft vooral te maken met kennis. Men weet niet waarom het zou moeten, wat de alternatieven zijn en waarom men er zelf iets mee zou moeten. Dat geldt voor zowel architecten, ontwikkelende partijen als eindgebruikers.

Het regenwater wordt in eerste instantie op eigen terrein geborgen. Het dakwater mag direct op oppervlaktewater worden geloosd.

Het ontwikkelbedrijf is een samenwerking tussen gemeenten en waterschap. Die samenwerking liep op zich goed, maar de partijen blijken qua visie vaak niet op één lijn te zitten. Dan is het voor het ontwikkelbedrijf lastig om één koers te gaan varen. Bij de klanten van het ontwikkelbedrijf ontbreekt de kennis; men haakt af bij het begrip sanitatie. Ernst-Jan beveelt aan om veel meer met dit thema naar buiten te treden, zodat het veel algemener bekend wordt.

Geld speelt een doorslaggevende rol bij gebiedsontwikkeling. Bedrijven die zich vestigen, willen niet innoveren op randverschijnselen die niet tot hun corebusiness horen. Zij kiezen liever voor bewezen technologie en zekerheid. Dat doorbreek je alleen als je bij de ontwikkeling een duidelijke visie hebt en de middelen alloceert om deze ook te realiseren.

Greenport Venlo is, ondanks alle inspanningen, zeker geen koploper op het gebied van nieuwe sanitatie. Maar er liggen nog steeds wel kansen om elders op het terrein stappen te zetten op dat vlak. Er zijn plannen voor een campus, en daar liggen zeker mogelijkheden om iets met grijs en zwart water te doen.

Tot slot benadrukt Ernst-Jan het verschil tussen de energie- en watertransitie. Energie levert gewoon veel geld op; water niet. Wil je iets met water, dan moet je een goed verhaal hebben.

Vragen/discussie:

- Normstelling (door overheden) zou al een belangrijk vertrekpunt kunnen zijn voor verandering. Veel bedrijven vragen namelijk wat de norm is en handelen daarnaar. Technisch zijn er genoeg mogelijkheden om regenwater op eigen terrein te bergen. Toch wordt alles vooral volgereden met zand. Er is grote angst bij bedrijven voor waterberging op het dak (lekkage) of onder het pand (vocht/schimmel). Hoewel men weet dat het kan en weet wat het kost, maakt de angst voor het onbekende dat men hier liever niet in meegaat.

Bert Palsma wijst tot slot nog even naar de [Saniwijzer](#), waar veel informatie over nieuwe sanitatie te vinden is. Hij roept op hiernaar te kijken, maar vooral ook ontbrekende informatie of projecten toe te voegen, zodat we van elkaar kunnen leren.

Samenvattend geeft Bert aan dat ook vanmiddag weer is gebleken dat de kosten belangrijk zijn, maar dat er dan wel vaak met gemiddelden wordt gerekend. Toch bestaat de gemiddelde situatie niet. Er zijn altijd gebieden waar nieuwe sanitatie vanwege specifieke omstandigheden juist veel voordeliger is dan traditioneel, of andersom. Ook zijn er juist heel andere redenen dan financiële om toch naar andere oplossingen te kijken. Om kennis op te doen, uit het oogpunt van duurzaamheid of zichtbaarheid, of uit educatieve overwegingen.

In veel gevallen leidt ook de koppeling met de energietransitie of het klimaatbestendig maken van het stedelijk gebied tot andere oplossingen. Riolering en afvalwaterzuivering staan niet op zich, maar maken onderdeel uit van een maatschappelijke infrastructuur. Je kunt je dan bij nieuwe investeringen ook afvragen hoe de riolering en het afvalwatersysteem zo goed mogelijk kunnen bijdragen aan die andere doelstellingen, zoals klimaat en energietransitie. Die koppeling maakt het uiteraard ook wel ingewikkeld.

Juist in voorbeeldgebieden als Greenport Venlo, Helmond en Dukenburg zijn goede proefgebieden om de interacties die daarbij optreden te onderzoeken. We zullen de burger en gebruiker daarin waarschijnlijk wel in vergaande mate blijven ontzorgen.

Michel Bouts sluit de bijeenkomst af. Hij spreekt de hoop uit dat iedereen iets van deze interessante middag heeft opgestoken. Hij waarschuwt voor een te kortetermijnvisie. Nu investeren in duurzaamheid kan de verkoopbaarheid voor een bedrijf over tien jaar wel vergroten. Tot slot stelt hij vast dat het nog een flinke uitdaging is om de toekomst waterproof te maken.

Bjartur Swart en Bert Palsma
26 november 2018